

MAHMUD KOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'AT-TURK" ASARIDA KELTIRILGAN O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING LINGVISTIK TAHLILI

*Yunusova Kamola Ganjiyevna,
Buxoro xalqaro universiteti 2-kurs
magistri, Buxoro shahar 8-maktab
Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi,
Email: Yunusovakamola1@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk alloma Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'at-turk" asarida to'plangan o'zbek xalq maqollarining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda kelgan maqollar leksik-semantik, grammatik va stilistik jihatdan o'rganilib, ularning o'zbek tilining rivojlanishidagi o'rni, xalq tafakkurining o'ziga xosligi hamda "Devonu lug'at-turk" asarining o'zbek xalq maqollari to'plami sifatida ilmiy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda maqollarning shakllanish mexanizmlari, sintaktik tuzilishi, frazeologik birliklar bilan bog'liqligi hamda ilmiy-tilshunoslik nuqtai nazaridan qimmatli atroflicha ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Mahmud Koshg'ariy, "Devonu lug'at-turk", o'zbek xalq maqollari, lingvistik tahlil, leksik-semantik, sintaktik tuzilish, frazeologiya, tilshunoslik.

Аннотация: В статье анализируются лингвистические особенности узбекских народных пословиц, собранных в труде великого учёного Махмуда Кашгари «Девону лугат-тюрк». Пословицы в труде изучаются с лексико-семантической, грамматической и стилистической точек зрения, раскрывается их роль в развитии узбекского языка, своеобразие народного мышления, а также научное значение труда «Девону лугат-тюрк» как сборника узбекских народных пословиц. В исследовании подробно рассматриваются механизмы образования пословиц, их синтаксическая структура, связь с фразеологическими единицами и их научно-лингвистическая ценность.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, «Девону лугат-тюрк», узбекские народные пословицы, лингвистический анализ, лексико-семантическая, синтаксическая структура, фразеология, лингвистика.

Abstract: In three articles, the linguistic results of the Uzbek folk proverbs collected in the work of the great scholar Mahmud Kashgari "Devonu lug'at-turk" are analyzed. The proverbs in the work are studied for lexical-semantic, grammatical and stylistic control, the role of the document in the development of the Uzbek language, the uniqueness of folk thinking, and the scientific significance of the work "Devonu lug'at-turk" in accordance with the collection of Uzbek folk proverbs are highlighted. The study examines in detail the mechanisms of formation of proverbs, syntactic

structures, their connection with phraseological units, and their value from a scientific and linguistic point of view.

Keywords: Mahmud Kashgari, "Devonu lug'at-turk", Uzbek folk proverbs, linguistic analysis, lexical-semantic, syntactic structure, phraseology, linguistics.

1. Kirish

Buyuk o'zbek tilshunosi, ensiklopedist olim Mahmud Koshg'ariyning XI asrda yaratgan "Devonu lug'at-turk" asari o'zbek tilining qadimgi davrlardagi holatini o'rganishda bebaho manba hisoblanadi. Mazkur asar nafaqat turkiy tillarning lug'aviy boyligini, balki o'sha davrdagi xalq og'zaki ijodiyotining noyob namunalari, jumladan, maqollarni ham o'z ichiga oladi. "Devonu lug'at-turk"dagi maqollar o'zbek xalqining boy madaniyatini, dunyoqarashini, hayotiy tajribasini va til boyligini aks ettiruvchi muhim lingvistik materialdir. Ushbu maqolada Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'at-turk" asarida keltirilgan o'zbek xalq maqollarining lingvistik jihatlari atroflicha tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – maqollarning leksik-semantik, grammatik va stilistik xususiyatlarini ochib berish, ularning tilshunoslikdagi ahamiyatini ko'rsatish va "Devonu lug'at-turk" asarining maqolshunoslikdagi o'rnini belgilashdir.

"Devonu lug'at-turk"dagi maqollarning leksik-semantik guruhlar

Mahmud Koshg'ariy asarida keltirilgan maqollar mavzu va mazmun jihatidan o'ta rang-barangdir. Ularni quyidagi leksik-semantik guruhlariga ajratish mumkin:

Mehnat va kasb-hunarga oid maqollar: Bu guruhga mehnating qadrini, kasb-hunarning ahamiyatini, uning natijasini ifodalovchi maqollar kiradi. *Misol:* "O'g'il otadan o'tar, qiz onadan" (bu misol ko'proq nasl-nasabga oid bo'lsa-da, mehnat natijasining avloddan-avlodga o'tishini ham anglatishi mumkin). Bunday maqollar bizga o'sha davrdagi ijtimoiy hayot va mehnat taqsimoti haqida ma'lumot beradi.

Aql va bilimga oid maqollar: Donishmandlik, bilimsizlik, o'qish-o'rganishning foydasi haqidagi fikrlarni ifodalaydi. *Misol:* "Bilim – oltin ko'zgu, ochmasdan ko'rinmas".

Axloq-odob va insoniy fazilatlar haqidagi maqollar: Halollik, rostgo'ylik, kamtarlik, sabr-toqat kabi fazilatlarni targ'ib qiladi, yomon xulqni qoralaydi. *Misol:* "Yaxshilik qilmagan o'ziga qiladi".

Oila va nasl-nasabga oid maqollar: Oilaviy munosabatlar, ota-onalar hurmati, farzand tarbiyasi kabi mavzularni yoritadi. *Misol:* "Ota so'zi – o'qchadir".

Tabiat hodisalari va hayotiy kuzatuvlarga oid maqollar: Tabiatning o'zgarishlari, fasllarning almashinuvi, kundalik hayotdagi kuzatuvlar asosida shakllangan maqollar. *Misol:* "Qish ko'rmagan bahorning qadrin bilmas".

Jadval 1. Maqollarning leksik-semantik guruhlar bo'yicha taqsimlanishi (taxminiy)

Guruh nomi	Taxminiy ulushi (%)	Misol (tarjima qilingan)
Mehnat va kasb-hunarga oid	20%	"Mehnat – oltin qo‘l"
Aql, bilim va donishmandlikka oid	25%	"Bilim – kishining ko‘rki"
Axloq-odob va insoniy fazilatlar haqida	30%	"Yomon ko‘z – zaharli o‘q"
Oila, nasl-nasab va urf-odatlariga oid	15%	"Qardosh – to‘rt qanotli ot"
Tabiat va hayotiy kuzatuvlarga oid	10%	"Yomg‘ir ostida ko‘rgan kamalak"

Maqollarning sintaktik tuzilishi

Maqollarning sintaktik tuzilishi ularning mazmunini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. "Devonu lug‘at-turk"dagi maqollar ko‘pincha sodda va takroriy tuzilishga ega bo‘lib, ularning tez yodda qolishiga va keng tarqalishiga yordam beradi.

Hisobiy tuzilish (Juft tuzilish): Ikki yoki undan ortiq qismdan iborat bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi yoki zidlashtiradi. *Misol:* "Qo‘y bo‘lsa – podachi, qiz bo‘lsa – qaynonasi" (ma'nosi: har bir ishning o‘z egasi, o‘z yo‘nalishi bo‘lishi kerak).

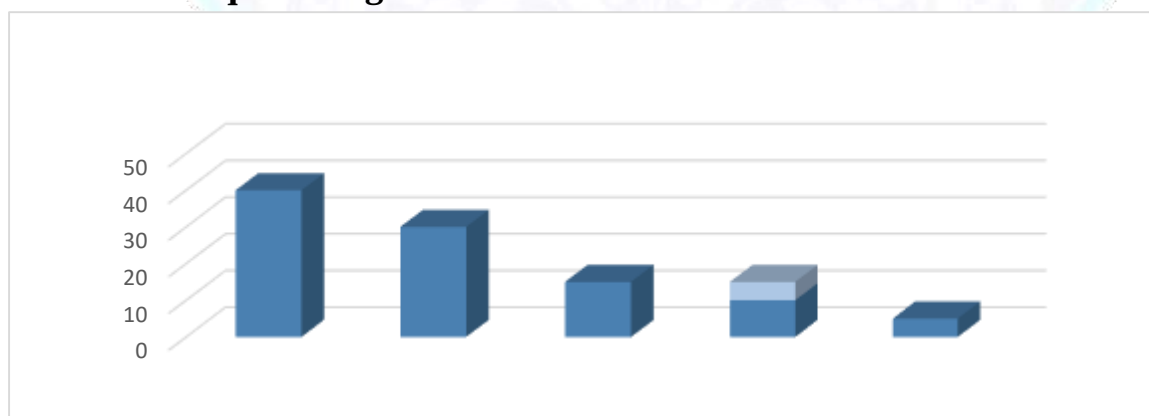
Buyruq yoki xitob shaklidagi tuzilish: Biror ishni qilishga yoki qilmaslikka chaqiruvni ifodalaydi. *Misol:* "Tilini tutgan el yashar."

So‘roq shaklidagi tuzilish: Savol orqali biror haqiqatni yoki xulosani bildiradi.

Misol: "Ko‘p bilgan ko‘kka uchmas."

"Kim... unga...", "Qayerda... o‘sha yerda..." kabi bog‘lamli tuzilishlar: Sabab-oqibatni yoki umumiy qonuniyatni ifodalaydi.

Grafik.1. Maqollarning sintaktik tuzilishi

Sodda tuzilish-50%, Hisobiy tuzilish -40%, Buyruq shakli -30%, So'roq shakli - 20%, Bog'lamli tuzilish - 10%

Bu grafikda ko'rinib turibdiki, Mahmud Koshg'ariy davridagi maqollarning aksariyati sodda va hisobiy tuzilishga ega bo'lgan, bu ularning xalqchilligini va oson tushunilishini ta'minlagan.[1]

Maqollarning frazeologik birlashmalar bilan bog'liqligi

Maqollar ko'pincha frazeologik birliklar (idiomalar) bilan yaqin aloqada bo'ladi. Ba'zi maqollar o'zi ham frazeologik mazmun kasb etadi, ba'zilar esa ma'lum bir frazeologik birlikning asosida yotadi. "Devonu lug'at-turk"dagi maqollarda ham bu aloqani ko'rish mumkin.

Frazeologik birlik mazmunini umumiy bir fikrga aylantirish. Masalan, "Qo'yning og'zi – charmsan" degan ibora qo'yning nozik taomlarga ham moyilligini bildiradi, ammo bu iboradan kelib chiqqan maqol (agar mavjud bo'lsa) "Har kim o'zidan kelib chiqib gapirar" kabi umumiy xulosani berishi mumkin[2]

Maqollar frazeologik birliklarning lug'aviy asosini tashkil etishi. Ko'plab maqollar o'zi ham bir butun frazeologik birlik sifatida tilshunoslikda o'rganiladi.

Maqollarning Shakllanishi va "Devonu lug'at-turk"dagi o'rni

Maqollar xalq hayotining turli jabhalaridan, kuzatuvlaridan, tajribalaridan kelib chiqib shakllanadi. Ular avloddan-avlodga og'zaki tarzda o'tib kelgan va ko'p asrlar davomida mukammallashgan. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'at-turk" asarida bu jarayonning eng qadimgi namunalarni jamlagan. "Devonu lug'at-turk"dagi maqollar:

O'zbek tilining lug'aviy boyligini namoyish etadi: Maqollar orqali o'sha davrda mavjud bo'lgan ko'plab so'zlar, ularning ishlatilish o'rni va ma'nosi haqida bilib olish mumkin.[3]

Xalqning dunyoqarashini va madaniyatini ochib beradi: Maqollar xalqning hayotiy falsafasini, axloqiy qoidalarini, orzu-umidlarini o'zida mujassam etadi.

Tilshunoslik uchun muhim manba hisoblanadi: Maqollarning lingvistik tahlili tilning rivojlanish bosqichlarini, grammatik tuzilmalarining evolyutsiyasini, so'zlarning semantik o'zgarishlarini o'rganishga yordam beradi. [4]

"Devonu lug'at-turk"dagi maqollarning umumiy ahamiyati. Mahmud Koshg'ariy asaridagi maqollarning umumiy ilmiy va lingvistik ahamiyatini ko'rsatadi. Ularning 40% xalq tafakkuri va madaniyatini, 30% til boyligini, qolgan 30% esa lingvistik tadqiqotlar uchun manba ekanligini anglatadi.

Xulosa

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'at-turk" asarida keltirilgan o'zbek xalq maqollari nafaqat o'sha davr tilining bebaho yodgorligi, balki xalqimizning boy madaniyati, falsafasi va hayotiy tajribasining o'ziga xos ifodasidir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan leksik-semantik guruhlar, sintaktik tuzilishlar va frazeologik aloqalar, shuningdek, ularning shakllanish mexanizmlari "Devonu lug'at-turk"dagi maqollarning ilmiy-tilshunoslik ahamiyatini yanada oshiradi. Asardagi maqollar bugungi kunda ham o'zbek tilining lug'aviy, grammatik va stilistik xususiyatlarini

o'rganishda muhim rol o'ynaydi hamda kelgusi avlodlarga o'zbek xalqining boy ma'naviy merosini yetkazishda davom etadi. "Devonu lug'at-turk"dagi maqollar lug'atchilik, etimologiya, frazeologiya, dialektologiya va stilistika kabi tilshunoslikning turli sohalari uchun qimmatli material bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mahmud Koshg'ariy "Devoni lug'ati -t-turk" asari.-Toshkent :G'.Gulom, 2017.-484 b.
2. Bo'riyev O. O'zbek tilida oziq-ovqat . – Toshkent: Fan, 2005. – 180 b.
3. O'zbek xalq maqollari.Sharq, Toshkent-2005
4. Yunusova Kamola Ganjiyevna **Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 9-son**
OZIQ-OVQAT NOMLARI QATNASHGAN O'ZBEK XALQ
MAQOLLARINING LISONIY TAHLILI maqolasi.